

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

The Approach of Mehmed Vehbi from Konya to Esbâbu-Nüzûl in His Work named Hülâsat'ul-Beyân Fi Tefsîri'l-Kur'ân

Orhan Parlak^{1,a}, Nevzat Murat^{1,b*}

¹Faculty of Theology, Uşak University, 64000 Uşak, Turkey

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 15/04/2020

Accepted : 02/06/2020

Keywords:

Tefsîr

The Qur'ân

Esbâbu'n-nüzûl

Mehmed Vehbi

Human

ABSTRACT

The benefit of human beings from the Holy Qur'ân as a source of life and healing depends on the correct understanding of the Holy Qur'ân and the perception of the verses in line with this understanding. The need for this has led to the emergence and development of the science of commentary. It should not be forgotten that Esbâbu'n-nüzûl has an important place within the science of Tafsîr. In this study, considering the importance of Esbâbu'n-nüzûl the correct understanding of the Qur'ân, we will try to examine the aspect of the approach of the Esbâbu'n-nüzûl in the work of Mehmed Vehbi from Konya's Hülâsat'ul Beyân fi Tefsîri'l the Qur'ân

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 3(1): 32-38, 2020

Konyalı Mehmed Vehbi'nin *Hülâsat'ul-Beyân Fi Tefsîri'l-Kur'ân* Adlı Eserinde Esbâbu'n-Nüzûl'e Yaklaşımı

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 15/04/2020

Kabul : 02/06/2020

ÖZ

İnsanoğlunun Kur'ân-ı Kerîm'den hayat ve şifa kaynağı olarak faydalanabilmesi, Kur'ân-ı Kerîm'i doğru bir şekilde anlamasına bağlıdır. Buna duyulan ihtiyaç tefsîr ilminin doğuşuna ve gelişmesine sebep olmuştur. Tefsîr ilmi içerisinde esbâbu'n-nüzûl'ün de azımsanmayacak bir yeri olduğu unutulmamalıdır. Esbâbu'n-nüzûlün Kur'ân-ı Kerîm'in doğru bir şekilde anlaşılmasındaki önemini göz önüne alarak bu çalışmamızda Konyalı Mehmed Vehbi'nin *Hülâsat'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinde esbâbu'n-nüzûle yaklaşımı yönünü incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler:

Tefsîr

Rivâyet

Konyalı Mehmed Vehbi

Sebeb-i Nüzûl

İnsan

^a orhan.parlak@usak.edu.tr

^b https://orcid.org/0000-0002-3556-926X | nevzat_murat@hotmail.com

https://orcid.org/0000-0003-0110-6053

Giriş

Kur'an-ı Kerim'i nüzül gayesine uygun ve doğru anlamak sistemli bir çabayı gerektirmektedir. Bu çaba ve gayretlerin yegâne amacı ise Kur'an-ı Kerim'i daha iyi anlamak, kavramak ve müntesiplerinin ahlaki, hukuki ve her türlü ihtiyacını karşılamaktır.

Bu ihtiyaçları karşılarken Kur'an-ı Kerim bazen hükümler koymuş, bazen geçmişte vuku bulmuş hâdiseleri hatırlatmış, bazen geçmiş toplumların ibret verici kıssalarını sunmuş, bazen vahyin nüzül döneminde birtakım hâdiseleri aydınlatmış, bazen de merâkı celp eden hususları ifade etme ve herhangi bir konuda Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yöneltilen bir sorunun cevabı mahiyetinde indirilmiştir. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'i doğru anlama çabası sayısız ilmin de doğuşuna vesile olmuştur.

Bu açıdan bir âyetin tefsirinde nüzül sebebinin bilinmesi İlâhi mesajın kavranması açısından oldukça mühimdir. Çünkü bir âyetin nüzülüne zemin hazırlayan etkenlerin bilinmesi âyetin hakiki manasını anlamamızda, ameli hükümlerin sübûtunda, ifadelerdeki kapalılığın giderilmesinde, âyetler ve sûreler arasındaki bağlantıların bilinmesinde oldukça önem arz etmektedir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak bazı âlimler tefsir ilminin başlangıçta esbâbu'n-nüzül ilminden müteşekkil olduğunu belirtmişlerdir.¹

Esbâbu'n-Nüzül Kavramı ve İşlevi

Tanımı

Sebeb lafzı lügatta, kendisi vasıtasıyla bir işin elde edilmesi için gerekli vasıtalar; neden, faktör gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu "*esbâb*"dır.² Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de farklı anlamlarda kullanılmıştır ki bu anlamların bütünüün taşıdığı ortak özellik sebebin: "*Kendisi aracılığıyla amaca, hedefe ulaşılabilen şey, unsur*" olmasıdır.

"Nüzül" lafzı ise lügatte, (binek vb.) inmek; (bir yerde) konaklamak; (gökten Kur'an âyetleri) inmek, nâzil olmak, alçalmak, düşmek gibi anlamları olmasıyla birlikte bu anlamların ortak noktası: "*Bir şeyin bulunduğu noktadan aşağıya inmesi.*" Şeklinde genel bir manaya geldiğini anlmaktayız.³

Sebeb-i nüzül kavramı ile ilgili derli-toplu bir tanım ilk dönem âlimleri tarafından yapılmamıştır. Bu ilmin efrâdını câmi' ağıyârını mâni' diye nitelendirebileceğimiz tanıma son dönem âlimlerinin eserlerinde rastlanmaktadır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir:

Zerkânî (ö. 1367/1947) Sebeb-i nüzül kavramını: "*Meydana geldiği günlerde kendisinden bahsetmek veya*

hükümünü açıklamak için âyet veya âyetlerin indiği hâdiseler"⁴ olarak tanımlamıştır.

Subhî es-Sâlih (ö. 1407/1986): "*Kendisi sebebiyle, onu da içererek veya ona cevap olarak ya da hükümünü açıklayarak âyet veya âyetlerin indiği şey*"⁵ şeklinde tanımlar.

Mennâ'u'l Kattân (ö. 1420/1999) ise: "*Meydana geldiği zaman diliminde kendisiyle ilgili Kur'an âyeti inen olay veya soru*"⁶ şeklinde tanımlar.

Ahmet Nedim Serinsu da Sebeb-i nüzül kavramını Subhî es-Sâlih'in yaptığı tanıma benzer bir anlamda tanımlamıştır. Ancak Serinsu tanımına: "*Vahyin nâzil olduğu ortamı resmeden*" şeklinde bir ifade eklemiştir.⁷

Mennâ'u'l Kattân'ın tarifi Zerkânî'nin yaptığı tarife benzemektedir. Subhî es-Sâlih'in tarifinde yer alan "*Onu da içererek*" ifadesi, âyetin sebep-i nüzüle hasrını düşündürecek ihtimali ortadan kaldırması yönüyle bir faklılığı vardır.⁸ Ancak bu yaklaşım sebep-i nüzül sayılmayan târihi olayların da sebep-i nüzül sayılacağı yanlışlığına götürebilir. Bu tarifler içerisinde Zerkânî'nin tarifi, maksadı ifade etmesi bakımından daha yeterli ve daha kapsamlı görülmektedir.

Doğuşu

İlmin her dalında olduğu gibi sebep-i nüzül ilminin de bir başlangıcı vardır. Ayrıca sebep-i nüzül ilmi Kur'an-ı Kerim ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü bazı âyetler bir olayın meydana gelmesi veya Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bazı suallerin sorulması üzerine nâzil olmuştur. Vahyin nüzülüne sebep olan bu olay ve sualler, sonraki dönemlerde Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılması çabasının bir sonucu olarak sebep-i nüzül diye isimlendirilecek bu ilmin doğuşuna vesile olmuştur.

Önemi ve Faydası

Sebeb-i nüzülü bilmenin faydaları pek çoktur.⁹ Önemi ve faydalarını özetler nitelikte bazı âlimlerin görüşlerini ifade etmeye çalışacağız.

- Vâhidî (ö. 468/1075) şöyle ifade eder: "Sebeb-i nüzül, üzerinde durulması gereken ve çabaların sarf edilmesine layık olan en önemli şeylerdendir. Çünkü bir âyetin kıssası ve sebep-i nüzülü bilinmeden, o âyetin tefsirinin bilinmesi ve maksadının anlaşılması mümkün değildir."¹⁰
- Şâtıbî (ö. 790/1388) bu konuyu şöyle ifade eder: "Sebeb-i nüzülü bilmek, Kitab'ın anlaşılmasını sağlamada vazgeçilmez önemli hususlardandır. Şüphesiz ki kelâmın anlaşılmasını sağlayan karineler

¹ Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzül", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 360-61.

² Ebû Abdurrahmân el-Halil b. Ahmed b. Amr (ö.175/791), *Kitâbü'l-'Ayn*, thk., Mehdi el-Mahzûmî- İbrahim es-Sâmerrâî, Darû ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1988, VII, 203; İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem b. Ali (ö.711/1311), *Lisânü'l-Arab*, 3. Baskı, Dâru Sâdir, Beyrut 1994, I, 458-59; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Dâru'l-Fikr, Kâhire ts., I, 411.

³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 606; İbrahim Mustafa vd., *a.g.e.*, II, 915.

⁴ Zerkânî, Muhammed Abdülazîm (ö. 1367/1948), *Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmî'l-Kur'an*, thr., Ahmed Şemsüddin, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988, I, 106.

⁵ Subhî es-Sâlih (ö. 1406/1986), *Mebâhis fî 'Ulûmî'l-Kur'an*, 24. Baskı, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut 2000, I, 132.

⁶ Kattân, Mennâ' Halil (ö. 1419/1999), *Mebâhis fî 'Ulûmî'l-Kur'an*, 3. Baskı, Mektebetü'l-Meârifî li'n-Neşr, Beyrut 2000, I, 75.

⁷ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, Şûle Yayınları, İstanbul 2008, s. 56.

⁸ Abdurrahman Ensari, "*Sebeb-i Nüzülün Tefsire Etkisi bakımından Bakara Sûresi Örneği*", YDT., Şanlıurfa 2014, s. 11.

⁹ Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân (ö. 911/1505), *el-İtkân fî 'Ulûmî'l-Kur'an*, tsk., Mustafa Dîb el-Buğâ, 1. Baskı, Dâru İbni Kesir, Beyrut 1987, I, 99.

¹⁰ Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî en-Nişâbüri (ö. 468/176), *Esbâbu'n-Nüzül*, thk., Kemâl Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1991, I, 10; Süleyman Ma'rafi, *fî 'Ulûmî'l-Kur'an*, çev. Orhan Parlak, 1. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya 2017, I, s. 55.

onunla birlikte nakledilmezse, kelam tamamen veya kısmen anlaşılmaz olur. İşte sebab-i nüzûlü bilmek, bu kabilden olan bütün problemleri giderir. Dolayısıyla sebebi bilmek, muktezâyı hâli bilmek demektir.”¹¹

- Zerkeşî (ö. 794/1392)’nin nakline göre, Ebû’l-Feth el-Kuşeyrî bu konuda şöyle demiştir: “Sebeb-i nüzûlü bilmek, Yüce Kitab’ın manalarını anlamada kuvvetli bir yoldur. Bu ilim, olayları çevreleyen karineler vasıtasıyla sahâbelerce biliniyordu.”¹²

Mehmed Vehbi’nin Esbâbu’n-Nüzûl Metodu

Esbâbu’n-Nüzûl Rivâyetlerini Kullanma Esasları

Bu başlık altında Mehmed Vehbi’nin esbâbu’n-nüzûl rivâyetlerini nasıl kullandığını, kullandığı rivâyetlere bakış açısını, kullandığı rivâyetlerdeki çıkarımlarını ifade etmeye çalışacağız.

Tefsîrini Yaptığı Âyet İçin Tek Bir Rivâyet Sunması

Mehmed Vehbi, bazı âyetler için sebab-i nüzûl rivâyeti naklederken genel olarak ilgili tek bir âyet için, ya birden çok kaynaktan ortak bir rivâyet ya da tek kaynaktan bir rivâyet sunmaktadır. Ancak sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklettikten sonra genel olarak rivâyetlerle ilgili bir değerlendirme yapmamaktadır.¹³

Birden Fazla Rivâyet Sunup Tercih Yapması

Esbâbu’n-nüzûl rivâyetlerinin nakledildiği kaynaklara bakıldığında çoğu kaynaktan müfessirler, ilgili âyetler hakkında birden çok rivâyet varsa bu rivâyetleri nakledip sonrasında bu rivâyetler arasından tercihlerini bir şekilde ifade etmişlerdir. Bu minval üzere Mehmed Vehbi de tefsîrini yaptığı bazı âyetler için birden çok nüzûl sebebi rivâyeti sunmuş ve sonrasında bu rivâyetler arasından tercihini belirtmiştir.¹⁴

Birden Fazla Rivâyet Sunup Ortak Bir Çıkarım Yapması

Bazı âyetler hakkında birden çok rivâyet bulunmaktadır. Farklı bu rivâyetler incelendiğinde, bazen mevzu bahis konu hakkında zikredilen kişiler, bazen de rivâyetler tamamen içerik olarak farklılık göstermiştir. Ancak bu rivâyetler her ne kadar farklı da olsa ifade edilmeye çalışılan hususta ortak bir çıkarım anlaşılmaktadır. Mehmed Vehbi de tefsîrini yaptığı bazı âyetler hakkında birden çok sebab-i nüzûl rivâyeti sunmuş ve bu rivâyetlerden ortak bir çıkarım yapmıştır.¹⁵

Birden Fazla Rivâyet Sunup Tercih Yapmaması

Müfessirlerin ekserisi esbâbu’n-nüzûl rivâyetlerini naklettikleri eserlerinde, bu rivâyetlerin âyetin mefhumuna uygunluğunu, lafzın zâhirine uygunluğunu, siyâk-ı kelama uygunluğunu gözönünde bulundurarak bu rivâyetler hakkında çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Özellikle ilgili âyet hakkında birden çok rivâyet varsa bu rivâyetler arasından tercihlerini belirtmişlerdir. Ancak Mehmed

Vehbi, tefsîrini yaptığı bazı âyetler hakkında birden çok sebab-i nüzûl rivâyeti sunmuş ve ekseriyetle sunmuş olduğu bu rivâyetler arasından tercih yapmamıştır.¹⁶

Esbâbu’n-Nüzûl Rivâyetlerinin Kaynaklarını Sunma Usûlü

Müfessirler esbâbu’n-nüzûl rivâyetlerini naklederken bu rivâyetlerin kaynaklarından belirli bir sistem doğrultusunda faydalanmışlardır. Bu başlık altında Mehmed Vehbi’nin naklettiği sebab-i nüzûl rivâyetleri kaynaklarından nasıl faydalandığını ve rivâyetleri nasıl naklettiğini göstermeye çalışacağız.

Aynı Rivâyeti Birden Çok Kaynaktan Nakletmesi

Bazı âyetler hakkında söz konusu bir rivâyet birçok kaynaktan geçmektedir. Mehmed Vehbi, tefsîrinde bazı âyetler hakkında sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken genel olarak birden çok kaynaktan almış olduğu ortak bir rivâyeti nakletmektedir.¹⁷

Rivâyeti Sadece İlk Râvisi ve Kaynağı ile Nakletmesi

Sebeb-i nüzûl rivâyetleri nakledilirken sened zinciri ve rivâyetin kaynağı oldukça önemlidir. Çünkü bu rivâyetlerin sıhhat derecesi ancak bu iki hususun bilinmesi ile mümkün olabilir. Mehmed Vehbi, bazı âyetler hakkında sebab-i nüzûl rivâyetleri naklederken genellikle rivâyetlerin kaynağını ifade ettikten sonra rivâyetlerin sened zincirini vermemiştir. Sened zinciri olarak sadece ilk râviyi zikretmekle yetinmiştir.¹⁸

Rivâyeti Sadece Kaynağını Vererek Nakletmesi

Mehmed Vehbi tefsîrini yaptığı bazı âyetler hakkında sebab-i nüzûl rivâyeti sunmuştur. Ancak tefsîrini yaptığı âyetlerin büyük çoğunluğunda sebab-i nüzûl rivâyetlerinin sadece kaynağını vermekle yetinmiştir.¹⁹

Sadece Tercih Ettiği Rivâyeti Kaynağı ile Birlikte Nakletmesi

Mehmed Vehbi, genel olarak ilgili âyet hakkındaki rivâyetler arasından tercihini belirtmemektedir. Müfessir, bazen sebab-i nüzûl rivâyetleri naklettiği bazı âyetler hakkında birden çok nüzûl sebebinin varlığını ifade ettikten sonra, sadece tercih ettiği rivâyeti naklettiğini beyan etmektedir.²⁰

Rivâyeti İsnad Zinciri Olmadan Nakletmesi

Mehmed Vehbi sebab-i nüzûl naklettiği âyetlerin tamamında râvileri sened zinciri ile birlikte vermemekte rivâyet zincirinin sadece ilk halkasını nakletmekle yetinmektedir. Rivâyetlerin sened zincirinin zikredilmemesi rivâyetlerin sıhhat yönüyle değerlendirilmesine engel bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹

Rivâyeti Kaynak Belirtmeden Nakletmesi

Mehmed Vehbi tefsîrini yaptığı bazı âyetler hakkında sebab-i nüzûl rivâyeti naklederken bazı rivâyetlerin kaynak

¹¹ Şâtibî, Ebû İshâk (ö. 790/1388), *el-Muvâfekkât fî Usûli’ş-Şeria*, 1. Baskı, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1994, III, 311.

¹² Zerkeşî, Bedreddin (ö. 794/1392), *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, thk., Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim, Mektebetu Dâri’t-Türâs, Kâhire ts., I, 22.

¹³ Mehmed Vehbi (ö. 1368/1949), *Hülâsat’ul-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, 4. Baskı, Üçdal Neşriyat İstanbul 1966, V, 1833; Ebû Abdillâh Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), *Mefâtihu’l-Gayb*, 3. Baskı, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut 2000, XV, 434-35.

¹⁴ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 199-200; Râzî, *a.g.e.*, III, 644.

¹⁵ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, II, 505; Râzî, *a.g.e.*, VII, 65.

¹⁶ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, III, 1095; Râzî, *a.g.e.*, XI, 254; Hâzin, Alâuddin Ali b. İbrahim el-Bağdâdî (ö. 678/1279), *Lübâbu’t-Te’vîl fî Meânî’t-Tenzil*, 1. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1995, I, 441.

¹⁷ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 270-71; Râzî, *a.g.e.*, IV, 138; Hâzin, *a.g.e.*, I, 96; Nâsirüddin el-Beyzâvî (ö. 685/1286), *Envârü’t-Tenzil ve Esrârü’t-Te’vîl*, 1. Baskı, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut 1998, I, 115.

¹⁸ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, II, 806; Hâzin, *a.g.e.*, I, 330.

¹⁹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IV, 1320; Hâzin, *a.g.e.*, II, 76; Taberî, Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli’-Âyi’l-Kur’ân*, 1. Baskı, Muessetu’r-Risâle, Beyrût 2000, X, 576.

²⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, II, 769; Râzî, *a.g.e.*, IX, 412.

²¹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XIII, 5050; Râzî, *a.g.e.*, XXVIII, 109.

ve râvisini belirtmeden nakletmiştir. Bu şekliyle nakillerde bulunmasını bilgi birikimine, esbâbu'n-nüzûl ilmiyle ilgili okumalarına bağlamak mümkün gözükmemektedir.²²

Mehmed Vehbi'nin Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerindeki Kaynakları

Müfessirler, sebep-i nüzûl rivâyetlerinden faydalanırken kendilerine göre bir yöntem belirlemişlerdir. Bu yöntemin içeriği müfessirler arasında bazı farklılıklar göstermektedir.

Mehmed Vehbi de sebep-i nüzûl rivâyetlerine kapsamlı bir bakış açısıyla bakmış ve değerlendirmiştir. Bu başlık altında rivâyetleri aldığı kaynakları, nakilde bulunduğu râvileri ve rivâyetleri değerlendirmedeki yaklaşımını belirtmeye çalışacağız.

Mehmed Vehbi tefsirini yaptığı bazı âyetler hakkında sebep-i nüzûl rivâyetlerini naklederken Râzî, Beyzâvî, Taberî, Ebussu'ûd, Hâzin, Nisâbü'rî ve Ni'metullah Nahcuvânî gibi güvenilir tefsir kaynaklarından faydalanmıştır. Biz bu kaynakları sıralarken sebep-i nüzûl rivâyetleri yönüyle Mehmed Vehbi'nin daha çok faydalandığı eser ve müellifinden başlayacağız.

- **Ali b. Muhammed el-Hâzin (ö.741/1341) “Lübâbü't-te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl”**
Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri, Mushaf haline getirilmesi, yedi harf üzere inzâli, tefsir ve te'vilin ma'nası, istiâzenin lafzı, ma'nası ve hükümleri gibi konuların ele alındığı bir mukaddime ile başlayan eser 1325 tarihinde tamamlanmıştır. Tefsir hem rivâyet hem dirâyet özelliği taşıyan bir eserdir.²³ Rivâyet yönünün ağırlıklı olması eserin sebep-i nüzûl yönünü zengin kılmıştır. Bu zenginliğin farkında olan Mehmed Vehbi, sebep-i nüzûl rivâyetlerini naklederken en çok Ebû'l-Hasen Alâuddîn Ali b. Muhammed el-Hâzin'in *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl* adlı eserinden istifade etmiştir.²⁴
- **Fahreddîn er-Râzî (ö.606/1210) “Mefâtihu'l-Ğayb”**
Güçlü bir zekâyâ, etkili bir hitabete sahip olan Fahreddîn er-Râzî kelâm, fıkıh usulü, tefsir, Arap dili, felsefe, mantık, astronomi, tıp, matematik gibi çağının bütün ilimlerini öğrenmiş ve bu alanlarda eserler vermiş çok yönlü bir âlimdir. Dinî ilimler içinde Râzî tefsir ve kelâm alanlarında temâyüz etmiştir. Ayrıca Râzî ilmi tefsir anlayışına öncülük etmiştir. Genellikle dirâyet metodunu kullanan Râzî sebep-i nüzûl ve bazı kıraat farklılıklarını belirtmeye önem vermiştir.²⁵ Râzî'nin ilmi yönünü göz önünde bulunduran Mehmed Vehbi, ikinci olarak en çok Râzî'nin *Mefâtihu'l-Ğayb* adlı eserine atıfta bulunmuştur. Ayrıca Mehmed Vehbi, Râzî'ye sebep-i nüzûl rivâyetleri dışında bazı lafızların tahlillerini de atfetmektedir.²⁶

- **Nâsiruddîn el-Beyzâvî (ö.685/1286) “Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl”**

Nâsiruddîn el-Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* adlı eseri üzerine defalarca şerh ve hâşiye yapılacak kadar takdir görmüştür. Bir i'câz harikası kabul edilen eserde Beyzâvî, kendisinden önceki başlıca tefsir kaynaklarını ustaca özetlemiş, dil kaidelerine dayanarak yaptığı açıklamalar ilmi yönünü açığa çıkarmıştır.²⁷ Mehmed Vehbi, Râzî'ye atfettiği gibi bazı lafızların tahlilinde Beyzâvî'ye de atıfta bulunmuştur. Ayrıca Mehmed Vehbi'nin bu tefsirden oldukça istifade etmesini Beyzâvî'nin tefsirini mahza re'y ile yapmamasına ve rivâyetlere oldukça önem vermesine bağlayabiliriz.²⁸

- **Nizâmeddîn en-Nisâbü'rî (ö.730/1329) “Ğarâibü'l-Kur'ân ve Reğâ'ibü'l-Furkân”**

Müfessir ve astronomi âlimi olan Nisâbü'rî telif hayatının ikinci döneminde kaleme aldığı tefsirinde astronomi bilgisini de kullanmıştır.²⁹ Tefsirini re'y ağırlıklı kaleme alması Mehmed Vehbi'nin az sayılabilecek kadar sebep-i nüzûl rivâyetini *Ğarâibü'l-Kur'ân ve Reğâ'ibü'l-Furkân* adlı esere atıfta bulunmasına neden olmuştur.³⁰

- **Ebussu'ûd Efendi (ö.982/1575) “İrşâdu'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm”**

Mehmed Vehbi'nin az sayılabilecek kadar sebep-i nüzûl rivâyeti naklettiği bir diğer müfessir de *İrşâdu'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*'in müellifi Ebussu'ûd Efendi'dir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en görkemli döneminde yetişen ve Kânûnî Sultan Süleyman'ın Şeyhülislam'ı olan Ebussu'ûd, kaleme aldığı ve beş ciltten oluşan tefsiriyle de tanınmış bir Osmanlı âlimidir. Mehmed Vehbi sebep-i nüzûl rivâyetleri dışında bazı lafızları nahiv ilmi açısından tahlil ederken de Ebussu'ûd Efendi'nin tefsirinden oldukça istifade etmiştir.³¹

- **İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/923) “Câmi'u'l-Beyân 'An Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân”**

İbn Cerîr et-Taberî *Câmi'u'l-Beyân 'An Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirinde, âyetlerle ilgili Peygamber'den (s.a.v) Ashâb-ı Kirâm'dan ve Tâbi'ün'dan rivâyet olunan bazı hususları bir sistem çerçevesinde nakletmiştir. Ayrıca bu rivâyetler arasında muhakemeler yürütmüş ve tevcih olunan bu rivâyetlerden hangisinin daha râcih olduğunu göstermiştir.³² Ancak Mehmed Vehbi'nin naklettiği sebep-i nüzûl rivâyetlerinin tamamını incelediğimizde bunlar arasından çok az diyebileceğimiz kadar rivâyeti Taberî tefsirinden almıştır.³³

- **Ni'metullâh b. Mahmûd en-Nahcuvânî (ö.920/1514) “el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Ğaybiyye”**

Ni'metullâh Nahcuvânî Kur'ân'ın bütün âyetlerinin

²² Mehmed Vehbi, a.g.e., XV, 6044; Râzî, a.g.e., XXX, 589.

²³ Ali Eroğlu, “Hâzin, Ali b. Muhammed”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVII, 125.

²⁴ Mehmed Vehbi, a.g.e., I, 195; Hâzin, a.g.e., I, 68.

²⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddîn er-Râzî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, XII, 89-90.

²⁶ Mehmed Vehbi, a.g.e., I, 344; Râzî, a.g.e., V, 323.

²⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, VI, 100.

²⁸ Mehmed Vehbi, a.g.e., III, 1027; Beyzâvî, a.g.e., II, 93.

²⁹ Ali Turgut, “Nizâmeddîn en-Nisâbü'rî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 181.

³⁰ Mehmed Vehbi, a.g.e., VII, 2658; Nisâbü'rî, Nizâmeddîn (ö. 730/1329), *Ğarâibü'l-Kur'ân ve Reğâibü'l-Furkân*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1996, IV, 168.

³¹ Ebussu'ûd Efendi (ö. 982/1574), *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût ts., II, 193.

³² Mustafa Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2010 XXXIX, 314-15.

³³ Mehmed Vehbi, a.g.e., II, 678; Taberî, a.g.e., VI, 55.

tefsîr edildiği ilk tasavvufî tefsîr olan bu eserini hiçbir tefsîre başvurmadan yazdığı söylenir. Herbir sûreye içeriğine uygun bir girişle başlamış, sûreden alınacak dersleri özetleyerek bitirmiştir. Eserinde zâhiri ve tasavvufî (*işârî*) tefsîr eğilimini birleştiren bir metod izlemiştir.³⁴ Eser te'vil ve tasavvuf bakımından oldukça önemlidir. Te'vil ve tasavvuf yönünün zenginliği, Mehmed Vehbi'nin bu eserden çok az sayıda sebep-i nüzûl rivâyeti nakletmesine neden olmuştur.³⁵

Rivâyetleri Sahâbiye İsnâd Etmesi

Mehmed Vehbi tefsîrinde sebep-i nüzûl rivâyetlerinin bir kısmını sahâbeye isnâd etmiştir. Ancak sahâbeye isnâd ettiği sebep-i nüzûl rivâyetlerinin sened zincirini atmış ve sadece ilk râviyi nakletmekle yetinmiştir. Bu başlık altında Mehmed Vehbi'nin isnâdda bulunduğu sahâbeleri ifade etmeye çalışacağız. İsnâdda bulunduğu sahâbeleri ölüm tarihlerine göre sıralamaya ve ilgili rivâyetlerin yerlerini dipnotlarda belirtmeye çalıştık.

Abdullah b. Mes'ûd (ö. 33/653)

İbn Mes'ûd, gerek ilk dönemlerde müslümanlığı kabul edişi, gerekse Hz. Peygamber'le olan yakın münasebeti sebebiyle birçok hadis duymuş ve rivâyet etmiştir. Rivâyet ettiği hadislerin birçoğu Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve Tirmizî'nin *Sünen*'inde bulunmaktadır. Buhârî ile Muslim İbn Mes'ûd'un 64 hadisini ittifakla Sahîh'lerine almışlardır.³⁶ Mehmed Vehbi, Abdullah b. Mes'ûd'a (r.a.) eserinde sadece bir rivâyet isnâd etmiştir.³⁷

Ali b. Ebî Tâlib (ö. 41/661)

Hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce Mekke'de doğduğu rivâyet edilmektedir. Yaşının dokuz veya on bir olduğu rivâyet edilir. Bu durumda Hz. Hatice'den sonra yaşına göre çocuklar arasında ilk inanan ve Hz. Peygamber'le birlikte ilk namaz kılan kimse olduğu ağırlık kazanmaktadır. Hz. Ali ilk üç halife döneminde idarî bir görevde bulunmamış, Medine'de dinî ilimlerle uğraşmayı diğer görevlere tercih etmiştir. Kur'an ve hadis konusundaki derin ilminden dolayı fikrine müracaat edilen bir sahâbi olmuştur.³⁸ *Hülâsat'ul-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an* da Ali b. Ebî Tâlib'e (r.a.) isnâd edilmiş sadece bir rivâyet bulunmaktadır.³⁹

Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd b. Kuleyb el-Ensârî (ö. 49/669)

Hazrec kabilesinin Neccârîoğulları kolundandır. Hicretten iki yıl önce müslüman olmuştur. Resûl-i Ekrem Medine'ye hicret edince dedesi Abdülmuttalib'in annesi tarafından yakınlığı bulunan Ebû Eyyûb'un evine yerleşti

ve burada yedi ay misafir kaldı. Bundan dolayı Ebû Eyyûb "Mihmandâr-ı Nebî" unvanıyla anılmıştır.⁴⁰ Mehmed Vehbi'nin eserinde Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd b. Kuleyb el-Ensârî'ye (r.a.) isnâd edilmiş sadece iki rivâyetle karşılaştık.⁴¹

Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib (ö. 67/687)

İbn Abbâs ismiyle bilinen sahâbi, hicretten üç yıl önce müslümanlar Kureys'in ablukası altındayken Mekke'de doğmuştur. Annesi Hz. Hatice'den hemen sonra müslüman olan Ümmü'l-Fazl Lübâbe'dir. Hz. Peygambere olan bağlılığı, sevgisi ve samimi hizmetleri sebebiyle onun takdirini kazanmış ve "Allahum, ona Kitab'ı öğret ve dinde mütehasıs kıl."⁴² Duasına nâil olmuştur.⁴³ Mehmed Vehbi sebep-i nüzûl rivâyetleri hakkında sahâbe arasından en çok Abdullah b. Abbâs'a (r.a.) isnâdda bulunmuştur.⁴⁴

Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb el-Kureşî (ö. 71/690)

Hz. Ömer'in kardeşi Zeyd'in oğludur. Dedesi Ebû Lübâbe torununu Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarmış o da yediği hurmadan Abdurrahman'a tattırmış ve dua etmiştir. Hz. Peygamberi'nin vefatı esnasında henüz altı yaşında olan Abdurrahman'ın doğrudan hadis rivâyeti yoktur. Rivâyet ettiği hadisleri daha çok babasından, amcası Hz. Ömer'den ve diğer sahâbilerden nakletmiştir.⁴⁵ Mehmed Vehbi'nin eserinde Abdurrahman b. Zeyd'e (r.a.) bir rivâyet isnâd edilmektedir.⁴⁶

Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)

Hicretten on altı yıl önce Medine'de doğmuştur. Hazrecîoğulları'nın Benî Seleme kabilesindendir. Câbir b. Abdullah Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve diğer sahâbilerden pek çok hadis rivâyet etmiştir. Binden fazla hadis nakleden sahâbiden "muksirûn" biridir.⁴⁷ Mehmed Vehbi, Câbir b. Abdullah'a (r.a.) iki rivâyet isnâd etmektedir.⁴⁸

Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî (ö.93/711)

Hicretten on yıl önce doğmuştur. Hazrec kabilesinin Neccârîoğulları sülalesinden olup topladığı ekşi bir bakla çeşidi sebebiyle kendisine "Ebû Hamza" künyesini Resûl-i Ekrem vermiştir. Hz. Peygamber'in terbiyesiyle yetişen Enes Hudeybiye Antlaşması, Hayber seferi, Umretü'l-kazâ, Mekke'nin fethi, Huneyn Gazvesi, Tâif Muhasarası ve Veda haccında bulunmuştur. Yaşının küçüklüğü sebebiyle savaşçı olarak katılmadığı Bedir Gazvesi'nde de Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamıştır. Çok hadis rivâyet ettikleri için "muksirûn" diye anılan yedi sahâbiden biridir.⁴⁹ Mehmed Vehbi, eserinde Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr El-Ensârî'ye (r.a.) bir rivâyet isnâd etmektedir.⁵⁰

³⁴ Yaşar Kurt, "Ni'metullâh b. Mahmûd", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 132.

³⁵ Nahcuvânî, Ni'metullâh b. Mahmûd (ö. 920/1514), *el-Fevâitü'l-İlâhiyye ve'l-Mefâitü'l-Ğaybiyye*, 1. Baskı, Dârü Rikâbî li'n-Neşr, Mısır 1999, I, 44.

³⁶ İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, 114-15.

³⁷ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XII, 4871.

³⁸ Ethem Ruhi Fiğlalı, "Ali", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1989, II, 371-72.

³⁹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, III, 931; Râzî, *a.g.e.*, X, 85; Hâzin, *a.g.e.*, I, 378.

⁴⁰ Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, X, 123-24.

⁴¹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 355; II, 807; Beyzâvî, *a.g.e.*, I, 128-29; Hâzin, *a.g.e.*, I, 330.

⁴² Buhârî, *Kitâbu'l-Vudû'*, 143; Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, 138; İbn Ebû Şeybe, *Kitâbu'l-Fezâil*, 32223.

⁴³ İ. Lütü Çakan-Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, 76-77.

⁴⁴ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IX, 3766; Râzî, *a.g.e.*, XXIV, 416; Hâzin, *a.g.e.*, III, 304.

⁴⁵ M. Ali Sönmez, "Abdurrahman b. Zeyd", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, 177.

⁴⁶ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, VII, 2617; Hâzin, *a.g.e.*, III, 9-10.

⁴⁷ M. Yaşar Kandemir, "Câbir b. Abdullah", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, VI, 530-31.

⁴⁸ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IV, 1333; Hâzin, *a.g.e.*, II, 82.

⁴⁹ İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 234-35.

⁵⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, III, 1209; Taberî, *a.g.e.*, X, 243.

Rivâyetleri Tâbi'ûn'a İsnâd Etmesi

Mehmed Vehbi tefsîrinde sebab-i nüzûl rivâyetlerini çok az da olsa Tâbi'ûn'a isnâd etmiştir. Tâbi'ûn'a isnâd ettiği bu sebab-i nüzûl rivâyetlerinde sened zincirini zikretmemiştir. Bu başlık altında Mehmed Vehbi'nin Tâbi'ûn'a isnâd ettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerini belirtmeye çalışacağız.

Sa'id b. Cübeyr (ö.94/713)

Kureyş kabilesinin Esed b. Huzeyme koluna bağlı Vâlîbe b. Hâris oğullarının âzatlısı Habeş asıllı siyahî bir kişi olarak tanınır. İlk eğitimini Abdullah b. Abbas'tan (r.a.) almış ilim tahsilini tamamladıktan sonra Kûfe'ye yerleşmiştir. İbn Abbas hayatının sonlarına doğru Kûfe'den gelip kendisine soru sorduklarında aralarında Sa'id b. Cübeyr varken Mekke'ye gelmelerinin gereksiz olduğunu söylemiş ve ona yönlendirmiştir.⁵¹ Mehmed Vehbi'nin eserinde Sa'id b. Cübeyr'e (r.a.) isnâd edilmiş sadece bir rivâyet bulunmaktadır.⁵²

Dahhâk b. Mûzâhim (ö.105/723)

Doğum yeri ve tahsil hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte Kûfe, Rey, Horasan, Semerkant ve Belh gibi önemli ilim merkezlerinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Dahhâk'ın Âl-i İmrân sûresinin 41. âyetinde geçen "remz" ve Rahmân sûresinin 12. âyetinde geçen "asf" lafızlarının manalarına dair görüşlerine Sahîh-i Buhârî'de yer verilmiştir.⁵³ Ayrıca rivâyetleri de Kütüb-i Sitte içindeki sünenlerde zikredilmiştir.⁵⁴ *Hülâsat'ul-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserde Dahhâk b. Mûzâhim'e (r.a.) isnâd edilmiş sadece bir rivâyet bulunmaktadır.⁵⁵

Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme (ö.117/735)

A'mâ olarak doğmuştur. Soyu Şeybanoğulları'ndan Sedûs kabilesine dayanır. İlim tahsiline Hasan-ı Basrî'nin yanında başlamıştır. Ayrıca kıraat ilmiyle ilgili rivâyetleri Enes b. Mâlik, Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn'den almıştır. Sahabeden Enes b. Mâlik tâbi'ûndan Sa'id b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn ve İkrime el-Berberî ve daha pek çok kimseden hadis dinlemiştir. Katâde dini ve içtimai ilimleri öğrenmiş özellikle tefsîr alanında uzmanlaşmıştır. Kütüb-i Sitte'de yer verilen Katâde'nin rivâyetleri, daha çok San'ânî'nin *el-Musannef*'inde bulunmaktadır.⁵⁶ Mehmed Vehbi tâbi'ûndan Ebü'l Hattâb Katâde b. Diâme'ye (r.a.) iki rivâyet isnâd etmektedir.⁵⁷

Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerinden İstifade tarzı

Mehmed Vehbi tefsîrinde beş yüz elli üç âyet hakkında dört yüz bir sebab-i nüzûl rivâyeti nakletmiştir. Ayrıca bu sebab-i nüzûl rivâyetlerinden farklı yönleriyle de faydalanmıştır. Bu başlık altında Mehmed Vehbi'nin sebab-i nüzûl rivâyetlerine farklı yönleriyle yaklaşımını açıklamaya çalışacağız.

Rivâyete Dayanarak Kelime Tahlili Yapması

Mehmed Vehbi kelime ve kavram tahlillerine önem vermektedir. Bu bağlamda kelimelerin hangi kökten türediğini, isimse tekil ve çoğulunu belirtmektedir. Müfessirin bu yaklaşımı esbâbu'n-nüzûl rivâyetleri için de geçerlidir. Ele aldığı âyetin sebab-i nüzûl rivâyetinde kullanımı yaygın olmayan bir kelime geçtiği zaman kelimenin tahlilini yapmakta ve manasını açıklamaktadır. Bazen de kelime tahlillerini esbâbu'n-nüzûle dayanarak yapmaktadır.⁵⁸

Rivâyete Dayanarak Nesh'in Vukû'unu Belirtmesi

Kur'ân-ı Kerîmde âyetler bazında nesh'in vâki olduğunu kabul eden Mehmed Vehbi nesh konusuna da yer vermektedir. Bu durum bazen bir âyetin sebab-i nüzûlü ile de ilgili olmaktadır. Bu yönüyle müfessir, bazen âyetin hükmünün bazen de metnin nesh edildiğine dair bilgi vermektedir. Bazı yerlerde de nesh konusundaki tartışmaları aktarmakta, tenkitlere yer vermekte ve söz konusu âyetlerin mensuh olduğunu kabul etmekte ve nesh'in vuku bulduğunu sebab-i nüzûl ile belirtmektedir.⁵⁹

Rivâyete Dayanarak Nüzûl Mekânını Belirlemesi

Vahyin nâzil olduğu ortamın bilinmesi oldukça önemlidir. Özellikle bir âyetin veya sûrenin Mekki mi yoksa Medenî mi olduğunu bilmek âyeti doğru anlamayı kolaylaştırmaktadır. Çünkü ilgili âyetin nâzil olduğu ortamı bilmek âyetin daha doğru anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu yönü dikkate alan müfessirde sebab-i nüzûl rivâyetleri ile olayın gerçekleştiği mekânı tesbit etmeye çalışmıştır.⁶⁰

Rivâyetin Hükmün Umûmiliğine Engel Olmaması

Umum-Husus, sebab-i nüzûl ile yakından alakalı bir konudur. Özellikle bazı âyetlerin ifade ettiği hükümler hususi mi yoksa umumi mi olduğu noktasında âyetin lafzı kadar sebab-i nüzûlü de etkili olmaktadır. Mehmed Vehbi'de bazı sebab-i nüzûl rivâyetlerini sunduktan sonra: "*İtibar lâfzın umumunadır, sebab-i nüzûlün hususuna değildir.*" diye ifade edilen kaideye katıldığını görmekteyiz.⁶¹ Mehmed Vehbi'nin bu söylemi ile sebab-i nüzûl rivâyetlerinin âyetin beyan ettiği hükmü hususileştirmede düşüncesinde olduğunu anlamaktayız.⁶²

Rivâyetlerin Sıhhatini Araştırmaması

Hülâsat'ul-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân adlı eseri sebab-i nüzûl rivâyetleri açısından incelediğimizde Mehmed Vehbi'nin naklettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerini sıhhat bakımından, âyetin zahiri manasına ve siyâk-ı kelâma uygunluğu yönüyle bir değerlendirmeye tabi tutmadığını mülâhaza ettik.⁶³

Rivâyeti Kabul Etmemesi

Mehmed Vehbi sebab-i nüzûl rivâyetleri arasından sadece bir rivâyeti kabul etmemektedir. Bu rivâyeti kabul etmemesini de Peygamber'in (s.a.v.) sebab-i nüzûl rivâyetinde ifade edilen tüm hususlardan münezzeh olduğuna dayandırmaktadır.⁶⁴

⁵¹ Mehmet Efendioğlu, "Sa'id b. Cübeyr", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 552.

⁵² Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, III, 1209; Hâzin, *a.g.e.*, II, 37-38.

⁵³ Buhârî, Talâk, 25.; Buhârî, Tefsîr, 55.

⁵⁴ Muhammed Eroğlu, "Dahhâk b. Mûzâhim", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 410.

⁵⁵ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XIII, 5498; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 180-81.

⁵⁶ Abdülhamit Birışık, "Katâde b. Diâme", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXV, 22-23.

⁵⁷ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IX, 3723.

⁵⁸ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IV, 1602; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 9.

⁵⁹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, V, 1931; XV, 6596; Hâzin, *a.g.e.*, II, 325.

⁶⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IV, 1479; Beyzâvî, *a.g.e.*, II, 172; Râzî, *a.g.e.*, XIII, 60; Hâzin, *a.g.e.*, II, 134.

⁶¹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IV, 1481; قاعدة: العبرة بعموم اللفظ لا بخصوص السبب, Süleyman Ma'rafi, *a.g.e.*, I, s. 68.

⁶² Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, V, 2032-033; Râzî, *a.g.e.*, XVI, 68.

⁶³ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, VIII, 3033; Râzî, *a.g.e.*, XXI, 378.

⁶⁴ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IX, 3563.

Sonuç

Sahâbeden günümüze kadar Kurân-ı Kerîm'in doğru anlaşılıp hayata tatbik edilebilme çabası, çeşitli ilimlerin doğuşuna vesile olmuştur. Esbâbu'n-nüzûl ilmi de bu çabaların bir sonucudur. Çünkü bazı âyetler ancak nüzûl sebebinin bilinmesiyle doğru şekilde anlaşılabilir.

Mehmed Vehbi eserinde beş yüz elli iki âyet için dört yüz bir sebep-i nüzûl rivâyeti sunmuştur. Müfessirin bu rivâyetleri değerlendirmesi yönüyle olumlu ifade edebileceğimiz hususları şu şekilde sıralayabiliriz: Mehmed Vehbi, sebep-i nüzûl rivâyetlerini kendince belirlediği bir düzen çerçevesinde aktarmaktadır. Rivâyeti genel olarak ilgili âyeti yorumladıktan sonra zikrederek âyetin doğru bir şekilde anlaşılmasında nüzûl sebebinin gâyet etkin bir biçimde kullanmakta ve bu yaklaşımıyla âyetlerin anlaşılmasında oldukça kolaylık sağlamaktadır. Bir âyet veya âyet grubu hakkında birden fazla rivâyet nakledip bu rivâyetleri ortak bir sonuçta birleştirmekte ve bu yaklaşımıyla hasr tevehhümünü kendince ortadan kaldırmaktadır. Rivâyetlerin Kur'an-ı Kerîm'in genel muhtevasına uygunluğunu tahkik etmekte ve bu uygunluğu taşımayan rivâyetleri de kabul etmemektedir. Bazı âyetlerin nüzûl zamanını tesbit etmek için sebep-i nüzûl rivâyetlerinden faydalanarak vahyin nüzûl zamanını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ayrıca âyetin nâzil olma mekânını rivâyetlere dayanarak belirtmesi de âyetlerin Mekki veya Medeni olmalarının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu maddelere ek olarak müfessirin, âyetin hükmünü nüzûl sebebiyle sınırlandırmayıp âyete umûmi bir anlam yüklemesi de olumlu olarak ifade edebileceğimiz bir diğer hususdur.

Müfessirin rivâyetleri değerlendirme yönüyle ilgili eleştirel olarak ifade edebileceğimiz hususları da şu şekilde sıralayabiliriz: Mehmed Vehbi, bazı rivâyetleri hiçbir kaynak zikretmeden sunmuştur. Bazı rivâyetlerde sadece ilk râviyi zikretmiş ve sened zincirini beyan etmemiştir. Genel olarak ilgili âyet veya âyet grupları hakkında birden çok rivâyet sunmuş ve bu rivâyetler arasından tercihini belirtmemiştir. Sebeb-i nüzûl rivâyetlerini sunduktan sonra rivâyetlerin sıhhati hakkında bir araştırma yapmamış ve bazı rivâyetleri de oldukça kısa tutmuştur. Ayrıca *Hülâsat'ul-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an* oldukça hacimli bir eserdir. Bu hacimliliğe rağmen içerdiği rivâyet sayısının oldukça az olması da eleştirilebilecek bir husus olarak sayılabilir. Ancak devrin şartları gözönünde bulundurulduğunda müfessirin sebep-i nüzûl ile ilgili bütün kaynaklara ulaşmasının mümkün olmadığı âşikardır. Mamafih devrin siyasi şartları, devletin içinde bulunduğu ahval, Osmanlı kütüphanelerinde bulunan eserlerin tahrif edilmeleri ve dönemin ekonomik şartlarının müellifin çalışmasını olumsuz yönde etkilediğini düşünmekteyiz.

Kaynaklar

- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû'l-Hayr Abdullah b. Ömer eş-Şirâzî. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, 1. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîhu'l-Muhtasari min Umûri Rasûlillâhi Sallâllahu Aleyhi Vesellem ve Sünenihi ve Eyyâmihî*, şerh ve tkl., Mustafa Dîb el-Buğâ, thk., Muhammed Zühêyr b. Nâsir, Dâru Tavku'n-Necât, Kâhire ts..

- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2010.
- Ceylan, Hasan. Hüseyin. *Cumhuriyet Dönemi Din Devlet İlişkileri*, Rehber Yayınları, İstanbul 1990.
- Demirci, Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995.
- Ebussu'ûd, Muhammed b. el-Âmidî. *İrşâdû'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Halil b. Ahmed b. Amr, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk., Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es- Sâmerriâ, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâ, Beyrut 1988.
- Hâzin, Alâuddîn Ali b. İbrahim el-Bağdâdî. *Lübabü't-Te'vîl fî Meani't-Tenzîl*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*, 3. Baskı, Dâru Sâdır, Beyrut 1994.
- İbnü'l-Cevzi, Ebû'l-Ferec, Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2001.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiü's-Sanâ'i fî Tertîbi's-Şerâ'i*, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- Kattân, Menna'. *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, 7. Baskı, Mektebetu Vehbe, Kâhire 1990.
- Ma'rafî, Süleyman. *fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, çev. Orhan Parlak, 1. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya 2017.
- Muhammed Reşid b. Ali Rızâ. *Tefsîru'l-Menâr*, El-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, Mısır 1990.
- Mustafa b. Abdullâh Hâcî Halife. *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts..
- Mustafa İbrahim, Ahmed Hasan Zeyyâd, Hâmid Abdulkâdir ve Muhammed Ali Neccâr, *el-Mu'cemul-Vasît*, Dâru'l-Fikr, Kâhire ts..
- Nahcuvânî, Ni'metullah. *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Ğaybiyye*, 1. Baskı, Dâru Rikâbî li'n-Neşr, Mısır 1999.
- Nisâbü'rî, Ebû'l-Hüseyin Muslimu'bnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*, 5. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts..
- Râzî, Fahreddîn b. Ziyâuddîn. *Mefâtihu'l-Ğayb*, 3. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2000.
- Sa'lebî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mağlûf. *el-Cevâhiru'l-Hasên fî Tefsîri'l Kur'an*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1998.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'an-ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, Şûle Yayınları, Gündoğdu Matbaası, İstanbul 1994.
- Subhî, Sâlih. *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, 18. Baskı, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1990.
- Suyûtî, Celâluddîn. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l Kur'an*, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, Mısır 1974.
- Suyûtî, Celâluddîn. *Lübabü'n Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Dâru'l-Beyânî'l-Arabî, Mısır 2002.
- Şâtibî, Ebû İshâk. *el-Muvâfekat fî Usûli's-Şer'i'a*, 1. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1994.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-Kadîr*, 1.Baskı, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr. *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l Kur'an*, 1. Baskı, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000.
- Turgut, Ali. *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, İFAV, İstanbul 1991.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisâbü'rî. *Esbâbu'n-Nüzûl*, thk., Kemâl Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1991.
- Zerkânî, Muhammed. *Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, thr., Ahmed Şemsuddîn, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, thk., Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Mektebetu Dâri't-Türâs, Kâhire ts.